

EL CONTEXT HISTÒRIC DEL PROCÉS D'EXCLAUSTRACIÓ I DE DESAMORTITZACIÓ A ESPANYA

ANTONI MOLINER PRADA
Universitat Autònoma de Barcelona

Miguel Artola ha caracteritzat el pas de l'Antic al Nou Règim a Espanya com un fenomen polític revolucionari que va produir canvis radicals en la societat, l'eliminació de certs obstacles tradicionals que impedièn el desenvolupament del capitalisme i de la burgesia.¹ En aquest procés de transformació de la societat estamental, l'Església es va veure sotmesa a uns canvis fonamentals a causa del nou model de societat i d'Estat que es va introduir. Lògicament, aquesta institució que era el suport més important de la monarquia absoluta i el baluard de l'Antic Règim va viure en un clima d'incertesa que provocà una forta resistència a aquests canvis, i per això va estar sempre en el punt de mira dels liberals. Desamortització i exclaustació són dos aspectes nuclears del programa del liberalisme espanyol, i es convertiran en els instruments principals per adequar l'Església a la nova realitat política i econòmica, tal com va succeir a altres països de tradició catòlica a tot Europa.

Quin paper tenia l'Església a l'Antic Règim? Quina va ser la política religiosa que van dur els monarques borbònics reformistes i després els liberals? Com va evolucionar i es va adaptar l'Església a aquest procés de canvi de la societat i de l'Estat? Per què l'Església es va convertir a la fi en el baluard de la contrarevolució i de l'antiliberalisme espanyol? Per què l'anticlericalisme desenvolupat durant el procés de la Revolució liberal sorprèn per la seva amplitud i violència? Aquests són els interrogants que intentarem respondre en aquesta ponència.

MANS MORTES I REFORMA DELS REGULARS SEGONS ELS IL·LUISTRATS

L'acumulació de béns i de propietats territorials per part de l'Església i dels monestirs des de l'edat mitjana fruit de les donacions dels fidels i dels reis i de les compres, i el fet d'estar exempta de pagar contribucions a la Corona, va fer que el patrimoni eclesiàstic s'incrementés al llarg dels segles i especialment a partir del segle xv. Aquests béns de mans mortes estaven amortitzats,

---

¹ Miguel ARTOLA, *Los orígenes de la España contemporánea*. 2 vols., Madrid, 1959, i *Antiguo Régimen y revolución liberal*. Barcelona, 1978.

fora del circuit comercial, com els béns de propis i comunals dels ajuntaments i els derivats dels “mayorazgos” de les famílies nobiliàries. Aproximadament al final de l'Antic Règim entre el 70 i el 80% de les terres estaven amortitzades i d'aquestes les de l'Església suposaven més del 16%.²

És cert que al segle XVI les mateixes necessitats econòmiques de la monarquia per fer front a les “guerres de religió” obligaren els monarques espanyols a sol·licitar de l'Església algunes contribucions i es van vendre amb autorització pontifícia possessions de l'Església, mitres i monestirs. La mateixa decadència de l'Església després de la “contrareforma” i les mateixes idees utilitàries de la burgesia que es van imposar aconsellaven un canvi de la situació.

Al llarg del segle XVIII la societat espanyola va evolucionar molt poc respecte al procés de secularització, a diferència de la societat francesa que a la segona meitat d'aquest segle va conèixer una gran transformació en aquest sentit.³ Encara es mantenia la sacralització de la vida sense gaires variacions al llarg del segle. Els espanyols seguien els principis de la religió catòlica, professaven un respecte sagrat als ritus religiosos manats per l'Església i els seus ministres. Les pràctiques religioses i funeràries es mantingueren immutables i els comportaments davant la mort s'inspiraren en els mateixos valors segons els mitjans de què disposava cadascú.⁴ No es pot parlar de descristianització ni oblit dels valors transcendents, en tot cas s'han introduït petits canvis en la forma d'enfrontar-se davant de la realitat de la mort, la redacció de les clàusules testamentàries no es deixa per al final i es fa abans, les famílies s'encarreguen d'establir les condicions concretes dels funerals, etc.⁵ El poble vivia la fe com un fet natural i l'ensenyament religiós presentava un Déu terrible i justicier, enfront del Déu caritatiu i amorós dels erasmistes i dels mateixos Evangelis.⁶

Durant el regnat de Carles III també es va enfortir el principi del regalisme davant de l'anterior omnipotència de l'Església. ¿Qui podia dirigir millor l'Església, el Papa des de Roma o els monarques espanyols “desinteressadament”? El mateix Concordat de 1753 demanava que l'Església tributés pels nous béns adquirits però reforçava el poder del rei sobre l'Església en atorgar-li el control sobre el nomenament de bisbes.

2. Segons la relació de 1811 presentada a les Corts de Cadis per Alonso i López el total de les terres conreades era de 55 milions de mujades, un 32% de les quals eren de reialenc, el 51,5% de senyoriu secular i el 16,5% de senyoriu eclesiàstic. Cfr. A. M. BERNAL, *La lucha por la tierra en la crisis del Antiguo Régimen*. Madrid, 1979, p. 42.

3. Roger CHARTIER, *Espacio público, crítica y desacralización en el siglo XVIII. Los orígenes culturales de la Revolución francesa*. Barcelona, 1995.

4. Aquestes pràctiques s'observen en tot Espanya, com ha posat de relleu Teófanos Egido en el cas de Valladolid (*Sátiras políticas de la España moderna*, Madrid, 1973) i Máximo García Fernández (“Mantenimiento y transformación de las actitudes colectivas ante la muerte a finales del XVIII en Valladolid”, a P. MOLAS (ed.), *La época de Carlos IV*, Madrid, 1991); B. Barreiro Mallón en el cas d'Astúries (“La nobleza asturiana ante la muerte y la vida”, en *La documentación notarial y la historia*. Vol. II, Universidad de Santiago de Compostela, 1984); i Pere Molas en el cas de Mataró (“Religiosidad y cultura en Mataró. Nobles y comerciantes en el siglo XVIII”, en *La documentación notarial y la historia*, op. cit.).

5. Máximo García Fernández (“Mantenimiento y transformación de las actitudes colectivas ante la muerte a finales del XVIII en Valladolid”, op. cit., pp. 189-227).

6. Antonio MESTRE i Emilio LA PARRA, “Política y Cultura en el reinado de Carlos IV”, a P. MOLAS (ed.), *La España de Carlos IV*. Madrid, 1991, p. 197.

Els governs il·lustrats de la segona meitat del segle XVIII de Carles III i Carles IV van intentar posar remeis a la despoblació i al retard econòmic del país. La solució passava per una major mobilitat de la propietat amortitzada, entre altres, la que estava en mans de l'Església. Els reformadors il·lustrats pensaven que l'accés a la terra i la seva integració al mercat era la clau de la reforma agrària. La lliure circulació de les terres amortitzades permetria l'obtenció d'una major productivitat i rendiment de les propietats. Fruit de les exigències demogràfiques i el seu increment a partir de la segona meitat del segle XVIII, Campomanes —que era fiscal del Consell de Castella— va elaborar un projecte per a la creació de colònies a les regions deshabitades de terres de reialenc, a serra Morena i Andalusia. L'ur supervisió la va fer Pablo de Olavide, aleshores intendent d'Andalusia, defensor de la petita propietat i dels arrendaments de terres als camperols a llarg termini. Campomanes era conscient que l'acumulació de béns de mans mortes era perjudicial per a la Hisenda i per a la utilitat pública, i va defensar a la seva obra *Tratado de la regalía de amortización* (1765) —que va ser inclosa per l'Església a l'índex del llibres prohibits—⁷ la limitació de les adquisicions futures de béns seents dels instituts i dels ordes regulars.⁸ Davant la manca d'una autèntica burgesia agrària pensava que els rectors dels pobles podien ser el ferment de regeneració nacional a través de les Societats Econòmiques del País.⁹ Per la seva banda Jovellanos en el seu *Informe sobre la Ley Agraria* denuncià l'existència d'una gran massa de terres amortitzades que restringien el mercat de la terra, entre altres les de les institucions eclesiàstiques i els patrimonis dels nobles. Ambdues deurien passar a mans particulars per fer-les produir, així es convertien en una mercaderia a mans de les persones que tenien interessos per conrear-les, és a dir, en propietat privada.

La reforma de l'Església era un altre punt bàsic del programa il·lustrat, atès el paper fonamental que exercia la institució eclesiàstica, tant des del punt de vista polític com l'econòmic, a més a més del seu paper principal en la funció educativa i social i en la direcció i el control de la vida privada. Cal tenir present que entorn a 1800 les rendes de l'Església espanyola, que sumaven uns 500 milions de rals, equivalien a tot el que recaptava l'Estat en un any. Al mateix temps l'Església es va convertir en una taula de salvació per a la monarquia de Carles IV quan es va veure ofegada la Hisenda reial per l'increment de les despeses per les guerres. En tot cas la Corona va aconseguir imposar al clergat,

7. FRANCISCO TOMÁS Y VALIENTE, *El marco político de la desamortización en España*. Barcelona, 1972, p. 27.

8. *Tratado de la regalía de amortización, en el qual se demuestra por la serie de varias edades, desde el nacimiento de la Iglesia en todos los siglos y Países católicos, el uso constante de la autoridad civil, para impedir las ilimitadas enajenaciones de bienes raíces en Iglesias, Comunidades y otras manos muertas, 1865.*

Sobre aquesta qüestió vegeu el treball de FRANCISCO TOMÁS Y VALIENTE, "Campomanes y los preliminares de la desamortización eclesiástica", a *Gobierno e instituciones en la España del Antiguo Régimen*. Madrid, 1982.

9. PEDRO RODRÍGUEZ DE CAMPOMANES, *Discurso sobre el fomento de la industria popular, 1774.*

amb un recurs als breus pontificis entre 1794 i 1805, nombrosos impostos a través de subsidis i contribucions, a més de les que pagava (terços reials, novè, creuada, excusat, annates, espolis i vacants, etc.). Es calcula que entre 1793 i 1808 l'Església va pagar a la Corona un total de 407 milions de rals. L'Església també posseïa els drets senyoriais i la jurisdicció de 3.150 localitats.

Les crítiques dels il·lustrats s'adreçaven al clergat per l'excessiu nombre d'eclesiàstics regulars i beneficiats existents, que no aportaven res a la societat, mentre que mancaven rectors als pobles. El cens de 1797 dona una xifra molt elevada: 53.063 religiosos i 24.471 religioses, i solament 22.656 membres del clergat secular al capdavant de 19.683 parròquies.¹⁰ El mateix J. Blanco White en la seva obra *Letters from Spain* insisteix en l'excessiu nombre de dones que vivien tancades als convents de dubtosa vocació religiosa, que en 1787 ascendia a unes 32.000,¹¹ mentre que Cabarrús demanava la disminució dels eclesiàstics i Arroyal la reforma del clergat i la reducció del nombre de religiosos.¹² Però també els il·lustrats criticaven els nombrosos vicis del clergat, que era un contrapunt als principis evangèlics, com ara l'acumulació de riqueses i el seu oblit dels valors espirituals. Per a l'exfrare trinitari Luis Gutiérrez, que pertany a la generació tardana dels il·lustrats, la Inquisició era el símbol del fanatisme i de la intolerància.¹³

La política de Carles III, que propugnava el control de l'Estat sobre l'Església, s'havia proposat la reforma eclesiàstica que passava per la millora de la qualitat del clergat, la limitació dels regulars i el suport total dels rectors dels pobles. Els clergues devien ser útils a la societat acomplint funcions assistencials i a l'ensenyament. Com a prelats il·lustrats cal esmentar Antonio Távira (bisbe de Salamanca), que al parer de Jovellanos era el Bossuet espanyol, Josep Climent, que tant va impulsar a Barcelona les escoles d'ensenyament, i el cardenal Lorenzana (arquebisbe de Mèxic).

En cap cas els il·lustrats qüestionaven la fe, sinó la forma de creure i les expressions externes de la religiositat popular, massa barroques i sense sentit. Jovellanos pensava que en la mesura que progressessin les "llums", a poc a poc els espanyols abandonarien les pràctiques supersticioses i les devocions externes vanes. El mateix Godoy va atribuir als frares l'origen de tots els mals que patia el país, pel domini absolut que exercien entre el poble. Però els feia por als il·lustrats atacar de front el fanatisme religiós perquè llavors pensaven que el poble es decantaria cap al despotisme. Propugnaven una evolució pacífica sense arremetre frontalment contra la realitat de la religiositat popular. En certa

10. José Manuel CASTELLS, *Las asociaciones religiosas en la España contemporánea*. Madrid, 1973, pp. 22-23.

11. J. BLANCO WHITE, *Cartas de España* (introducció de V. Llorens). Madrid, 1970, p. 193.

12. L. de ARROYAL, *Cartas económico-políticas* (ed. de J. Caso), Universitat d'Oviedo, 1971. Sobre la seva obra cal consultar l'estudi de Claude MORANGE "Sobre las cartas económico-políticas de Arroyal", a *Trienio. Ilustración y Liberalismo*, núms. 12 i 13 (novembre de 1988 i maig de 1989), pp. 3-66 i 5-55 respectivament.

13. L. GUTIÉRREZ, *Cornelia Bororquia o La víctima de la Inquisición*. Edició de Gérard Dufour. Madrid, 2005.

manera buscaven solucions de compromís, i la major part d'ells intentaven conciliar l'antic amb el modern, la tradició i la renovació.¹⁴

Calia, per tant, un retorn als orígens, i per això els il·lustrats fomentaven la religiositat interior i una moral més rigorosa, d'acord amb les tendències inspirades pel rigorisme jansenista i la defensa de l'episcopalisme inspirat en el gal·licanisme francès enfrontat a Roma. Doctrina que es va convertir en la clau per a la reforma de l'Església, utilitzada primer tant per Urquijo, Godoy o Azara com després pels liberals gaditans. La independència de Roma deixava el camp obert per tal de portar a la pràctica les desamortitzacions i les exclaustacions.

LA PRIMERA DESAMORTITZACIÓ DE GODOY DE 1798 I LA DE LA GUERRA DEL FRANCÈS (1808-1814)

Els problemes econòmics de la monarquia espanyola es van incrementar en la darrera dècada del segle XVIII i principis del XIX per l'activitat bèl·lica que va desplegar Godoy, primer contra França (1793-1795), Anglaterra (1797-1801; 1804-1807) i Portugal (1801-1802). A causa d'aquest esforç bèl·lic que va incrementar el deute es va recórrer als emprèstits, que entre 1794 i 1799 van ascendir a tres mil cent cinquanta milions de rals. Per pagar aquestes despeses es decretà el 1795 la tributació dels béns seents adquirits per mans mortes per tal d'extingir els vals reials que s'havien posat en circulació. El Papa Pius VII va accedir que s'apliquessin algunes rendes eclesiàstiques per aquest fi. Una altra mesura va ser gravar els propis i arbitris del regne amb una contribució d'un 10%.

El 1798 es va iniciar el primer procés de desamortització eclesiàstica amb el decret de 25 de setembre promulgat per Carles IV, inspirat per Godoy i portat a la pràctica pel secretari d'Hisenda, el mallorquí Miquel Gaietà Soler. Els greus problemes econòmics de la monarquia es podrien resoldre mitjançant la venda dels béns amortitzats. Els principals afectats van ser les institucions que havien perdut pes polític com els col·legis majors, hospitals, cases de misericòrdia, confraries, obres pies i també els béns i propietats dels jesuïtes que havien estat expulsats d'Espanya el 1766, amb la condició que els beneficis s'apliquessin al fons d'amortització dels vals reials:

"(...) continuando en procurar por todos los medios posibles el bien de mis amados vasallos en medio de las urgencias presentes de la Corona, he creído necesario disponer un fondo cuantioso que sirva al doble objeto de subrogar en lugar de los Vales Reales otra deuda con menor interés e inconvenientes, y de poder aliviar la industria y comercio con la extinción de ellos, aumentando los medios para que para el mismo intento están ya tomados; y siendo indisputable mi autoridad soberana para dirigir a éstos y otros fines del Estado los establecimientos públicos, he resuelto después de un maduro examen se

14. Antonio MESTRE i Emilio LA PARRA, "Política y Cultura en el reinado de Carlos IV", *op. cit.*, p. 198.

*enagenen todos los bienes raíces pertenecientes a Hospitales, Hospicios, Casas de Misericordia, de Reclusión y de Expósitos, Cofradías, Memorias, Obras pías y Patronatos de legos, poniéndose los productos de estas ventas así como los capitales de censos que se redimiensen, pertenecientes a estos establecimientos y fundaciones, en mi Real Caja de Amortización baxo el interés anual del tres por ciento.*¹⁵

Aquesta primera desamortització de 1798 va tenir una importància considerable, ja que en deu anys es va liquidar una sisena part de la propietat urbana i rural de l'Església, s'obtingueren 1.635 milions de rals amb les seves vendes i es van extingir 421 milions de vals dels 2.315 que hi havia en circulació.¹⁶ Unes altres mesures posteriors concedides pel Papa van possibilitar el 1806 la venda d'una setena par dels béns eclesiàstics, inclosos els béns dels ordes militars. Com a compensació se'ls oferia una renda del 3% sobre el seu valor. En total durant aquesta etapa només es va vendre un 15% dels béns amortitzats.

La primera desamortització, iniciada amb fins exclusivament fiscals, apareix com una gràcia de la Santa Seu, perquè Pius VII va preferir ajudar al sosteniment de la monarquia espanyola de l'Antic Règim que no córrer el risc del seu destronament irreparable.¹⁷ Però també provocà un descontentament general entre el clergat i l'oposició a Godoy que va caure del govern amb el motí d'Aranjuez el març de 1808. Designat com a rei Ferran VII va suspendre la venda del dit setè eclesiàstic i després la Junta Central també ho va ratificar.

La guerra del Francès de 1808-1814 va propiciar en un altre context el plantejament de la política desamortitzadora i de reforma de l'Església, primer per part del govern intrús de Josep Bonaparte i després pels liberals a les Corts gaditanes.

La política religiosa de Josep I es va inspirar en la imposada durant el procés de la Revolució francesa, desamortització dels béns eclesiàstics i reducció dels convents, reconeixement del catolicisme com a religió oficial de l'Estat i intromissió del poder civil en el govern de l'Església que coincideix amb el regalisme hispànic.¹⁸ Aquesta política la va portar a terme a través del secretari d'Estat Urquijo, del ministre de Cultes i Negocis Eclesiàstics Azanza i, sobretot, de l'influent canonge de Toledo Juan Antonio Llorente, i tenia com a antecedent els famosos decrets de Napoleó de desembre de 1808 signats a Chamartín que han estat estudiats per Joan Mercader.

En primer lloc es tractava de la confiscació dels béns mobles i seents dels Grans d'Espanya, alguns dels quals van formar part de l'Assemblea de Baiona, però molts es van passar als patriotes després de la batalla de Bailén

15. Arxiu Històric Nacional (Madrid), Col·lecció de Reials Cèdules, núm. 1.221, 25 de setembre de 1798, Regnat de Carles IV.

16. Richard HERR, "Hacia el derrumbe del Antiguo Régimen: crisis fiscal y desamortización bajo Carlos IV", a *Moneda y Crédito*, 118 (1971), pp. 37-100.

17. Joan MERCADER RIBA, "La desamortización en la España de José Bonaparte", a *Hispania*, 122 (1972), p. 589.

18. G. DUFOUR; J. M. FERRER BENIMELI; L. HIGUERUELA; E. LA PARRA, *El clero afrancesado*. Études Hispaniques, 10, Universitè de Provence, 1986.

el juliol de 1808. En segon lloc cal referir-se als béns del suprimit Sant Ofici, segrestats per a servir de garantia als vals i al deute reial. En tercer lloc el relatiu a la reducció d'una tercera part dels convents, tot i que no es precisava al decret quins eren, la qual cosa va obrir la porta a una sèrie de confiscacions arbitràries que van fer les tropes napoleòniques fins que es va prendre una decisió dràstica. Després de la batalla de Talavera Josep Bonaparte va decidir entre agost i setembre de 1809 la supressió de la totalitat dels convents, tots els ordes regulars, monacals, mendicants i clericals existents a Espanya, i l'obligació dels frares a secularitzar-se. Al mateix temps se segrestaven els béns de 137 famílies principals nobiliàries i s'extingien els ordes religiosomilitars i els seus béns es convertien en béns nacionals, així com els de les confraries, germandats i congregacions depenents dels monestirs i convents.¹⁹

El Consell d'Estat Josefi constituït el maig de 1809 va elaborar un sistema financer precís mitjançant cèdules hipotecàries, convertibles en béns nacionals, que permetia la liquidació de tot el deute públic. Així el projecte tenia com a objectiu primer resoldre la situació creditora de l'Estat, atraure's els posseïdors de títols del deute i al mateix temps perseguir els opositors del nou monarca. Sens dubte, per l'hostilitat del clergat contra els invasors es va promoure la supressió dels ordes religiosos.

Com ha mostrat Joan Mercader els compradors d'aquests béns van ser principalment els alts càrrecs de l'administració josefina (els Urquijo, Azanza, Cabarrús, Juan Antonio Llorente, el comte Miot de Mérito) i alguns militars com els generals Beliard, Donnat, Merlin, Milhaud, Bigarré, Lucottem Chevalier i altres civils.²⁰

Pel que fa al domini francès a la baixa Catalunya, el decret del general Suchet expedit a Móra d'Ebre el 22 de novembre de 1810 autoritzava a tots els pobles la incorporació de totes les propietats del clergat regular, amb els drets i les rendes de l'Església atribuïdes al fisc; les municipalitats eren responsables davant l'administració de *Domaine* de la satisfacció d'una certa tasa, a deduir de les anualitats que havien produït aquells emoluments durant l'últim quinquenni. L'experiència va demostrar que el més pràctic era arrendar les heretats o rèdits al millor postor ja que el control era impossible i algunes comunes actuaven de mala fe. Els béns nacionals se subhastarien a particulars i a algunes municipalitats, i excepcionalment a quatre comunitats religioses, entre elles la de Santes Creus.²¹

19. JOAN MERCADER RIBA, "La desamortización en la España de José Bonaparte", *op. cit.*, pp. 590-591.

20. JOAN MERCADER RIBA, "La desamortización en la España de José Bonaparte", *op. cit.*, pp. 602-609.

21. JOAN MERCADER RIBA, *Santes Creus en la Guerra contra los franceses. La política del mariscal Suchet en la baja Cataluña*. Santes Creus, 1950, pp. 77-78. Sobre les desamortitzacions de Santes Creus vegeu l'estudi d'E. FORT COGULL, "Las desamortizaciones del siglo XIX y su repercusión en Santes Creus", a *Studia monastica*, 12 (1970).

La dissolució dels ordes regulars i l'acció destructora de la guerra, reduïts molts frares a vagar pels camps i camins, privats de qualsevol recurs econòmic, va servir als diputats liberals per intentar reglamentar el clergat regular *ex novo* i abordar-ne el restabliment i la reforma.

No hi ha cap dubte que els diputats gaditans van tenir molta cura pel que fa a les qüestions religioses i a la fe catòlica, punt de trobada entre absolutistes i liberals, com es dedueix de l'article 12 de la Constitució, o de la mateixa advocació a la Trinitat que consta al seu preàmbul. Però eren conscients que, al mig de la torbació general que experimentava tot el país per la guerra, era una necessitat urgent contemplar les reformes eclesiàstiques. Els aspectes que calia tractar eren en primer lloc la desigualtat existent entre les diòcesis i l'heterogeneïtat i confusió de jurisdiccions. Una altra qüestió problemàtica era la complicada base econòmica de l'organització eclesiàstica a la qual ja ens hem referit, però sobretot la desigual distribució de les rendes a dins de la mateixa institució. Mitres episcopals molt riques com Toledo, Santiago, València, Saragossa, Sevilla i Cartagena, i altres molt pobres, com Solsona, Eivissa, Barbastre o Tudela, i al mateix temps desigual distribució entre les diferents categories eclesiàstiques. Problema particular era l'escassa instrucció tant del clergat secular com del regular, però sobretot el fenomen de l'abandonament de la vida conventual i la relaxació de costums que existia. Tot i que alguns exclaustats es van convertir en clergues seculars, les parròquies rurals estaven en la seva majoria abandonades.

Per resoldre totes aquestes matèries eclesiàstiques i restablir les relacions entre l'Estat liberal i l'Església, els diputats gaditans van prendre diverses mesures. Entre les disposicions econòmiques sobre confiscacions de determinades rendes eclesiàstiques cal assenyalar l'ordre de l'1 d'abril de 1811 sobre el Fons d'Obres Pies; la del 28 d'agost del mateix any, respecte a la venda dels béns d'ordes militars, i, sobretot, l'ordre de 17 de juny de 1812 relativa al tancament dels convents extingits o reformats pel govern intrús. Amb aquest motiu es produïren moltes reclamacions i protestes dels pobles; la reacció eclesiàstica va ser homogènia i l'episcopat en massa es va mantenir favorable als ordes regulars, com ho va fer també la Regència que va permetre el retorn dels regulars a alguns convents d'Andalusia i Extremadura. També cal esmentar el projecte del ministre de Gràcia i Justícia Antonio Cano Manuel de 30 de setembre de 1812, relatiu al restabliment i reforma de convents que aprovava les confiscacions, limitava el nombre de convents (reunits tots els convents del mateix orde d'una ciutat en un) i de religiosos (com a mínim dotze), i representava un primer pas cap a la desamortització eclesiàstica.

Altres disposicions són la relativa a la no provisió de prebendes vacants o beneficis simples per part del reial patronat i dels ordinaris eclesiàstics (10 de novembre de 1810) i el decret de supressió del Tribunal del Sant Ofici (5 de febrer de 1813) que va provocar greus aldarulls, com els de Ciutat de Mallorca el 13 d'abril promoguts pels absolutistes. Qüestió que va obrir segons el parer de l'insigne historiador Jaume Vicens Vives un focus insalvable entre els dos grups

antagònics, liberals i servils.²² Finalment cal tenir present el fet de la mateixa expulsió del nunci Gravina el 5 d'abril de 1813 per la seva intromissió i oposició a la política liberal de les Corts.

Pel que fa a la desamortització la Memòria que va presentar José Canga Argüelles, que era el ministre d'Hisenda el 1811, defensava la necessitat de restablir el crèdit i per tant afavorir els posseïdors dels vals reials, introduint determinades mesures com la venda de les propietats dels ordes militars, de les terres incultes no necessàries als pobles, de les finques dels convents destruïts per la guerra, de les propietats dels afrancesats i en cas necessari del "setè eclesiàstic" aprovat pel Papa el 1806. Aquests plantejaments tingueren una resolució favorable amb el decret de 13 de setembre de 1813, que ratifica el deute posterior al 18 de març de 1808, i reconeix com a béns nacionals alienables pel pagament del deute els dels jesuïtes, ordes militars i convents extingits.

L'Església va contribuir de formes diverses a les despeses de la guerra. Les dificultats econòmiques van propiciar la formació d'una Comissió Eclesiàstica perquè dictaminés la contribució de cada bisbat respecte a les joies i els objectes preciosos que deuria aportar per socórrer les necessitats de la guerra, sense atemptar contra la immunitat eclesiàstica. El diputat Bernat Nadal, bisbe de Mallorca, encarna aquest esperit de solidaritat de l'Església espanyola amb les Corts i va respondre a la sessió del 3 de maig de 1811 que la institució havia estat solidària i havia contribuït de debò "*con motivo de nuestra santa insurrección*" sense recordar-se de la seva immunitat.²³

En aquest ambient de reformes cal fer una referència explícita al projecte que va presentar la Comissió Eclesiàstica el 22 d'agost de 1811 de celebrar un Concili nacional, d'espatlles a Roma, i que després el 1814 també el demanaren els diputats absolutistes al famós *Manifiesto de los Persas* "*para que se renovara en España los tiempos felices en los que nuestros príncipes con la plenitud de su soberana autoridad, intervenían en las materias de disciplina eclesiástica*".²⁴ Calia canviar l'estatus social del clergat, posar-lo al servei de l'Estat i dotar-lo de funcions específiques com l'assistència espiritual i l'educació i reestructurar l'organització externa de l'Església (reduint el nombre de dignitats i canongies) i impulsar una nova religiositat més interior, en connexió amb el corrent erasmista i jansenista que buscava l'apropament a l'Església primitiva. Aquest plantejament episcopalista, eix de la política religiosa de les Corts, estava viciat per ser massa jeràrquic i marginava el clergat no episcopal i els laics.²⁵

Malgrat això la restauració absolutista de Ferran VII el 1814 va avortar totes aquestes reformes i els decrets de les Corts van ser tots suprimits. Els deu diputats clergues que a les Corts defensaren amb més força els drets tradicionals de la monarquia i de l'Església van ser recompensats amb un bisbat, com Creus i Martí

22. Jaume VICENS VIVES, *Aproximación a la historia de España*. Madrid, 1979, p. 190.

23. *Actas de las Cortes de Cádiz* (ed. E. TIerno GALVÁN). Vol. 1, Madrid, 1964, p. 463.

24. Marcelino MENÉNDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*. Porrúa S.A., Mèxic, 1983, p. 306.

25. Emilio LA PARRA, *El primer liberalismo y la Iglesia*. Alacant, 1985, pp. 261-265.

el de Menorca i Ros i Medrano el de Tortosa, i també alguns frares escriptors que els van defensar amb la ploma, com Strauch i Vidal amb el bisbat de Vic i Rentería i Reyes amb el de Lleida.²⁶

En realitat tant els absolutistes com els liberals partien d'un mateixos principis respecte a la política religiosa, el regalisme i el suport a l'Església. Però discrepaven tant en el fons com en la forma, els absolutistes volien una aliança total del Tron i de l'Altar, és a dir buscaven una Església restaurada com la de l'Antic Règim, i els liberals volien protegir-la però reformant-la com un dret propi i inherent a la sobirania que podia intervenir en la disciplina eclesiàstica. Els liberals atribuïen al poder civil la facultat d'intervenir en els béns de l'Església, modificar o suprimir els delmes, establir demarcacions de les diòcesis i de les parròquies, canviar els càrrecs eclesiàstics, suprimir beneficis o reduir el nombre de convents i ordes religiosos.²⁷

El dret de protecció va servir sempre als liberals per justificar aquesta política reformista de l'Església que rebutjaven els absolutistes, com el pare Alvarado (*El Filósofo Rancio*), el caputxí Rafael de Vélez, el franciscà Raimon Strauch, el carmelita Manuel Traggia i el dominic Felip Puigserver. Aquests tres darrers frares van desenvolupar la seva propaganda contrarevolucionària i antiliberal a Mallorca durant la guerra del Francès mitjançant la premsa i altres escrits; cal esmentar també la coneguda *Instrucción pastoral* de 12 de desembre de 1812 dels bisbes de Lleida, Tortosa, Barcelona, la Seu d'Urgell, Terol i Pamplona, que estaven refugiats a Mallorca, que es va difondre de pressa per tot Espanya i va ser prohibida per la Junta de censura de Cadis i per ordre del capità general a tot Catalunya pel seu contingut antiliberal.²⁸ Els seus escrits incendiàries estaven inspirats en el pensament reaccionari que va sorgir després de la Revolució francesa derivat de l'Abbé Barruel en oposició al pensament il·lustrat.²⁹

LA POLÍTICA RELIGIOSA AL TRIENNI LIBERAL (1820-1823)

Amb el triomf del pronunciament de Riego el 1820 es va obrir una nova etapa en el procés de la revolució liberal i l'Església va haver d'optar entre dues postures, o bé col·laborar amb els governs liberals per portar a terme les reformes eclesiàstiques dissenyades a les Corts de Cadis o buscar el suport de Roma per fer front a l'impuls liberal.

Allò que passava a Espanya preocupava en gran manera a Roma, que rebia tota la informació del nunci Giacomo Guistiniani, totalment oposat a les reformes

26. M. BARRIO GOZALO, "La política vaticana y el nombramiento de obispos en España al final del Antiguo régimen (1814-1824)", a *Liberalisme cbertien et Catholicisme liberal en France et Italia dans la première moitié du XIXe siècle*. Université de Provence, 1989, p. 179.

27. Manuel REVUELTA, "Discrepancias de liberales y absolutistas en la configuración de la Iglesia", a *Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea*. Real Monasterio del Escorial, 1978, p. 17.

28. ANTONI MOLINER, *La Guerra del francès a Mallorca (1808-1814)*. Palma, 2000, pp. 40-41.

29. JAVIER HERRERO, *Los orígenes del pensamiento reaccionario*. Madrid, 1971.

dels governs liberals. El mateix Papa Pius VII va crear el maig de 1820 una Congregació d'Afers Eclesiàstics Extraordinaris d'Espanya, formada per cardenals per analitzar amb tot detall les informacions trameses des de la Nunciatura de Madrid. L'actitud tancada del nunci i la no acceptació de Villanueva com a ambaixador a Roma motivaren que aquell fos finalment expulsat d'Espanya.³⁰

A llarg del Trienni es va accentuar la decadència i la crisi interna del clergat, sobretot el regular, dividit entorn a l'acceptació o no de la Constitució, i es va posar de manifest la incompatibilitat de l'organització eclesiàstica amb el nou Estat i amb l'orientació de l'economia. L'Església en la seva major part es va manifestar contrària al liberalisme i va donar suport a l'absolutisme. L'enfrontament entre el clergat i el liberalisme va arribar a ser del tot violent el 1822-1823. D'altra banda el liberals ja no van plantejar la celebració d'un Concili nacional i encara menys acudir al Papa de Roma per tirar endavant el projecte de reformes eclesiàstiques.

Les tensions entre l'Església i el govern van anar en augment, tot i que l'Església al principi va mantenir una actitud d'expectació. El primer conflicte va esclatar quan el govern li va demanar fidelitat i acceptació del text constitucional. Llavors alguns bisbes es van negar a escriure pastorals a favor de la Constitució, per tal d'obligar els rectors a explicar als fidels durant els sermons de les misses dominicals el seu contingut, entre altres Pedro Inguanzo, bisbe de Zamora, Alonso Cañedo de Màlaga i Simón López d'Oriola, aquest darrer fins i tot va ser expulsat del país.

Altres problemes van sorgir amb la censura de distintes publicacions dictades per alguns bisbes, ajudats pel nunci i per Roma. Per la seva banda, el govern va depurar els bisbes que havien signat el conegut *Manifiesto de los Persas* de 1814. Però la qüestió més delicada va ser el nomenament de nous bisbes. El nunci es va oposar al nomenament de clergues liberals per a ser designats bisbes, com Muñoz Torrero a la diòcesi de Guadix, i Espiga a la de Sevilla; ambdós tenien molta influència a les Corts de 1820 i el primer era el seu president. De manera que aquests dos clergues i onze més designats pel govern per a les diòcesis vacants no van ser acceptats pel nunci i per Roma.³¹

Les Corts del Trienni varen prosseguir el camí de la reforma de l'Església començat a Cadis segons els criteris regalistes i episcopalistes anteriors, que no atacaven els dogmes sinó que intentaven suprimir o reformar els abusos i les imperfeccions d'alguns ordes religiosos. La secularització dels religiosos era una veritable obsessió del programa liberal, i era un clar exponent de la discussió il·lustrada, entre el clergat secular útil i el clergat regular inútil.³² La premsa liberal

30. Manuel TERUEL, *Obispos liberales. La utopía de un proyecto (1820-1823)*. Lleida, 1996, cap. II.

31. Manuel TERUEL, *Obispos liberales. La utopía de un proyecto (1820-1823)*, op. cit., pp. 117 i s.

32. José Manuel CASTELLS, *Las asociaciones religiosas en la España contemporánea*, op. cit., p. 89.

es va encarregar de crear una opinió favorable amb la seva propaganda que va fer a l'efecte, però també amb la sàtira i crítica perversa de clar contingut anticlerical. I quan va sorgir la insurrecció realista de 1822 i 1823, els actes de violència contra el clergat es van prodigar encara més.³³

Si repassem l'actuació de les Corts en matèria eclesiàstica veurem aquelles determinacions que van provocar més resistència i oposició. Després de la supressió dels jesuïtes (15 d'agost de 1820), les Corts aprovaren el decret de dissolució i reforma dels ordes religiosos (1 d'octubre del mateix any) i l'aplicació del seus béns pel pagament del deute públic. Per aquest decret se suprimien els ordes monacals, els convents i col·legis dels quatre ordes militars i un nombre determinat de convents, en total 219 monestirs i 836 convents menors. Foren exceptuats trenta-un convents i vuit monestirs, entre aquests els benedictins de Montserrat i el cistercenc de Poblet. Els afectats podien passar al clergat secular o rebre una pensió de 300 a 600 rals, reduïda a 100 o 2.000 per als llocs.³⁴ Tot i que el rei es va resistir a sancionar aquesta llei d'extinció dels ordes monacals, al final va cedir davant la insistència d'Argüelles.

El govern liberal va demanar a Roma que fos concedit als bisbes poder per secularitzar els religiosos que ho desitgessin. Tot i que la Cúria no hi estava d'acord, finalment va donar poders al nunci per secularitzar individualment els religiosos que ho demanessin i demostrassin tenir una còngrua o prebenda que els permetés de mantenir-se decentment. La dissolució i reforma dels ordes religiosos va provocar una gran desbandada dels religiosos dels seus convents, més de 8.000 dels 33.000 que hi havia a tot Espanya, alguns es van incorporar a la vida parroquial i altres a diversos menesters. Molts d'ells van aconseguir la secularització moguts per la situació insostenible en què el nou règim posava els religiosos, els monacals havien estat exclaustats i els mendicants quedaven als seus convents sense possibilitat de fer la seva tasca tradicional d'apostolat.³⁵ Tot això va provocar una forta disminució de l'estament eclesiàstic, només en dos anys (fins a setembre de 1822) es van secularitzar 7.244 religiosos d'ordes mendicants i solament 867 monges, aquesta xifra era ben exigua pels liberals.³⁶ Segons les dades que aporta Madoz els religiosos secularitzats corresponien a aquests ordes: 3.488 franciscans, 895 carmelites, 690 agustins, 520 trinitaris, 606 mercedaris, 612 dominics, 237 mínims, 71 escolapis, 13 agonitzants, 77 clergues menors i 35 servites. L'Espanya del sud representa la meitat dels religiosos secularitzats, percentatge que disminueix notablement a València (un 20%), Catalunya i Astúries (un 10%)

33. Manuel REVUELTA, *El anticlericalismo español en sus documentos*. Barcelona, 1999, p. 15.

34. Gaspar FELIU MONFORT, *La clerecia catalana durant el Trienni Liberal*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1972, p. 92.

35. Manuel REVUELTA, *Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio constitucional*. CSIC. Madrid, 1973, pp. 300-301.

36. Manuel REVUELTA, "La Iglesia española y el Antiguo Régimen (1808-1833)", a *Historia de la Iglesia en España dirigida per V. Cárcel Ortí*. Vol. 5, BAC, Madrid, 1979, p. 89.

i el Baix Aragó i Navarra (un 5%). Les pensions que els van donar les Corts el 1821 es xifren en 6.974.000 rals als religiosos i 1.073.600 rals a les monges, i el maig de 1822 un total de 25 milions de rals (16,8 milions als monacals; 6,9 als regulars i 1 milió a les monges).³⁷

La situació lamentable de molts dels exclaustrats, pel retard en la percepció de les pensions i el mal funcionament de les juntes diocesanes que havien de repartir els recursos, va provocar una forta resistència d'una gran part dels clergues al règim liberal. Totes les mesures que van prendre els constitucionals per reduir el poder polític i econòmic de l'Església acabaren perjudicant sobretot els rectors de poble, i contribuïren a augmentar la seva oposició al sistema constitucional.³⁸

La reforma dels regulars estava lligada als problemes econòmics de la nació. El decret de 7 de maig de 1820 del Govern provisional prohibia la venda de finques de les comunitats religioses. Per sanejar el deute públic les Corts aprovaren el 9 d'agost d'aquest any la venda de tots els béns que tenia assignats el Crèdit Públic des de 1813, i el 3 de setembre van ratificar el reglament presentat per la Junta per la venda de les finques consignades. Primer es va iniciar el procés de venda dels béns del Sant Ofici, després els dels jesuïtes i finalment els dels monacals.

Aquesta desamortització eclesiàstica va afectar sobretot el clergat regular masculí des de principis de 1821; solament en aquest any es van vendre quaranta monestirs amb les seves esglésies, claustres i dependències. En el cas del monestir de Santes Creus va ser esquarterat i venut per dependències.³⁹ L'any 1822 va prosseguir les vendes, augmentada pels convents de mendicants, i l'any 1823 es va detenir el procés de venda quan les tropes realistes i invasores varen ocupar el territori liberal.

Altres decrets de les Corts varen servir per exasperar encara més l'ànim de molts eclesiàstics i de l'Església: la prohibició de les ordenacions sacerdotals mentre no es resolgués el problema econòmic (16 d'abril de 1822); el retall dels privilegis clericals modificant el fur eclesiàstic; la introducció del mig delme durant

---

37. Manuel REVUELTA, *Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio constitucional*, op. cit., pp. 328 i 330; José Manuel CASTELLS, *Las asociaciones religiosas en la España contemporánea*, op. cit., p. 113. Entre els estudis regionals més importants sobre la desamortització del Trienni cal esmentar els de Brines Blasco sobre el País Valencià, González Molina sobre Andalusia i Martí Marín sobre Extremadura. Els de caire local i comarcal són els de Martínez Martín sobre Madrid, Mateos Rodríguez sobre la comarca de Sanabria (Zamora), Gomila Casoliva (Menorca), i García Moratalla i Manuel Gesteiro (Conca), entre altres.

38. Ramon ARANABAT, *Visca el rei i la religió. La primera guerra civil de la Catalunya contemporània (1820-1823)*. Lleida, 2006, p. 74. A Catalunya els bisbes de Barcelona, Vic, Urgell i Lleida es van oposar totalment a les mesures de secularització. Jaume Creus i B. Francés Caballero van ser els més clarament anticonstitucionals. Sobre el clergat català al Trienni vegeu a més els treballs de G. FELIU, *La Clerecia catalana durant el Trienni Liberal*, op. cit. i L. PLANS, *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*, Vic, 2005.

39. Manuel REVUELTA, *Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio constitucional*, op. cit., p. 283.

la segona legislatura de 1821; la supressió del patronat i les capellanies familiars (11 de setembre de 1820) i el nou pla de reorganització de parròquies i diòcesis de febrer de 1823.⁴⁰

La premsa liberal i exaltada del Trienni és un bon mirall per veure les crítiques i sàtires que es feien al clergat regular.⁴¹ El *Diari de Barcelona* (13 de juny de 1820) critica l'excessiu nombre de frares que hi havia i la desviació de les seves regles originàries. Les obres de teatre de Josep Robreño escrites en català (*La fugida de la regència de la Seu d'Urgell i desgràcies del pare Llibori*, *L'hermano Bunyol*, *Mossèn Anton a les muntanyes del Montseny* i *El pare Carnot o Guimerà*) descriuen els religiosos com persones grasses i ridícules que viuen en la riquesa sense treballar, que són cruels, hipòcrites i sense cap ideal. De vegades són els mateixos clergues liberals els que fan una crítica profunda, com Salvador Miñano i Bedoya a la seva obra *Lamentos políticos de un pobre-cito holgazán que estaba acostumbrado a vivir a costa ajena*, que s'acarnissa amb el clergat regular amb el conegut quadre dels "mussols".⁴² Un cas extrem és el de Juan Antonio Olavarrieta, antic frare franciscà basc, exponent del corrent materialista del Trienni, conegut amb el sobrenom de Clararrosa, tret aquest nom de dos de les seves amants. A més de publicar les *Cartas familiares a Madame Leocadia* (1822)⁴³ i molts altres articles al *Diario Gaditano* (1820-1821), és autor del famós *Diccionario tragalológico o Biblioteca portátil de todo lo tragable por orden alfabético* (Cadis, 1821).⁴⁴

L'oposició a les reformes liberals per part dels eclesiàstics i el seu suport a l'absolutisme va conduir a partir de 1822 a una veritable guerra civil. La participació del clergat a les conspiracions anticonstitucionals i a les partides reialistes a partir de 1821 i 1822 està provada (Merino a Castella; Gorostidi, Ezeiza i Salazar al País Basc; a Catalunya "El Trapense"; mossèn Benet Tristany; mossèn Anton Coll; mossèn Bautista "Mantellina"; el rector de Verges, J. Jové; el rector d'Altafulla, A. Sallarés; el rector de Torà, F. Pallerola; el frare de Poblet, M. Milla; el canonge de Tarragona, R. Marc; el vicari d'Isona, mossèn P. Corominola de Vic; J. Bernier, beneficiat d'Agramunt, entre molts altres.⁴⁵ A la violència del clergat absolutista els liberals van respondre amb la mateixa moneda. Solament a Catalunya varen ser assassinats vuitanta eclesiàstics (cinquants-quatre de la diòcesi de Barcelona); els primers eren dos caputxins de Cervera que van perdre la vida el 22 de maig

40. Aspectes que ha estudiat amb molta cura Manuel REVUELTA, *Política religiosa de los liberales en el siglo XIX. Trienio constitucional*, op. cit., pp. 121-122.

41. Antoni MOLINER, "Opinión pública y anticlericalismo en la prensa exaltada del Trienio Liberal", a *Sociabilidad y liberalismo en la España del siglo XIX. Homenaje a Alberto Gil Novales*. Lleida, 2001, 99. 73-101.

42. Claude MORANGE, *Sàtiras y panfletos del Trienio constitucional (1820-1823)*. Madrid, 1994, p. 65.

43. Alberto GIL NOVALES, "Ilustración y liberalismo en España. Las Cartas de Leocadia de José Joaquín de Clararrosa", a *Del Antiguo al Nuevo Régimen en España*. Caracas, 1986, pp. 159-174.

44. José Joaquín de CLARARROSA, *Diccionario tragalológico y otros escritos políticos (1820-1821)* (ed. de Fernando Durán López). Universitat del País Basc, 2006.

45. Ramón ARNABAT, *Visca el rei i la religió. La primera guerra civil de la Catalunya contemporània (1820-1823)*, op. cit., p. 81.

de 1822, i el de més renom fou el bisbe de Vic Raimon Strauch i Vidal que va ser assassinat a Molins de Rei el 16 d'abril de 1823.⁴⁶ També van ser comesos nombrosos actes vandàlics, com la destrucció d'imatges i altres furts a les esglésies i el saqueig dels monestirs de Santes Creus, Poblet i Montserrat.

LA CONSOLIDACIÓ DE LA REVOLUCIÓ LIBERAL (1833-1841): EXCLAUSTRACIÓ I DESAMORTITZACIÓ

Després de 1823 l'absolutisme es va imposar al sector "ultra" o apostòlic i va promoure una política reformista del tot insuficient, que coincideix amb els principis del reformisme administratiu i econòmic d'inspiració francesa. Calia una administració forta per tal de promoure el desenvolupament econòmic i la transformació social. Jean Philippe Luis utilitza el concepte d'"utopia reaccionària" per descriure aquesta etapa de la "dècada ominosa" (1823-1833), que no és tan homogènia com s'ha dit tantes vegades i que no es pot reduir a la simplificació repressió-violència i exili liberal.⁴⁷

També ara la ideologia antiliberal i antirevolucionària la va difondre principalment el clergat regular, com el frare mercedari Manuel Martínez, director del periòdic *El Restaurador* (1824), "*órgano oficial del clero rigorista e inquisitorial*", i el religiós José Vidal que va publicar *Orígenes de los errores revolucionarios de Europa y su reforma* (1827), obra que va tenir molta difusió arreu del país.

A partir de 1833 el procés de la Revolució liberal va estar del tot condicionat per la guerra carlina i pels moviments populars radicals de 1835 i 1836 que forçaren la recerca d'una sortida cap endavant del sistema polític, ampliant el pacte entre la Corona i el liberalisme. Els sectors liberals retornats de l'exili el 1834 es van sumar a aquesta postura més radical. El triomf revolucionari va suposar la definitiva ruptura liberal que possibilità la reordenació de la política militar, d'hisenda i d'ordre públic, i la culminació de les reformes corresponents al projecte liberal, canalitzant tota l'acció política a través del dret i de la nova Constitució de 1837. Al mateix temps va sorgir una nova alternativa política al model liberal establert, que va evolucionar des de l'amalgama inicial del progressisme fins al republicanisme.

La Revolució liberal va tenir certament clares implicacions socials i no solament polítiques. Les seves reformes van obrir a molts sectors burgesos l'accés al poder polític a distintes ciutats i pobles, per així defensar millor els seus interessos. No es pot negar que ens trobem amb una societat dinàmica i oberta, en la qual es va produir processos de mobilitat vertical i no solament

---

46. *Nota de los asesinatos de que se ha podido tener noticia que cometieron los constitucionales desde últimos de diciembre de 1821 hasta últimos de 1823*. Imprenta de Brusi, Barcelona, 1826. Sobre l'assassinat del bisbe de Vic cal consultar el treball de Jordi Figuerola *Església i Societat a principis del segle xx*. Vic, 1988, pp. 1143-122.

47. Jean Philippe Luis, *L'utopie réactionnaire*. Casa de Velázquez, Madrid, 2002.

horitzontal com assenyalen David. R. Ringrose i Jesús Cruz referint-se al cas de Madrid.⁴⁸

En morir Ferran VII el 1833, per combatre el perill carí, la reina governadora no va tenir més remei que posar-se en mans del liberalisme moderat que representava el govern de Cea Bermúdez. La seva actuació, inspirada en el despotisme il·lustrat, pretenia introduir petites reformes administratives portades a terme pels tecnòcrates de l'època, com Javier de Burgos. La insuficiència d'aquest programa va quedar palesa en els ambients més avançats que van obligar a introduir el canvi de govern i a partir de gener de 1834 va passar a mans de Martínez de la Rosa, inspirador de l'Estatut Reial i de la política de moderació basada en el model francès del "*juste milieu*".

El nou sistema polític promogué el suport internacional a la causa d'Isabel amb l'acord de la Quàdruple Aliança (abril de 1834) i la reorganització de la milícia urbana, denominació nova que substitueix el qualificatiu de nacional per les seves connotacions revolucionàries del Trienni Liberal. Tot i que el juny de 1833 la jerarquia catòlica havia reconegut oficialment Isabel i molts superiors d'ordes religiosos donaven suport a la reina regent, el desembre el nunci Luigi Amat comunicava a Roma la participació de molts clergues en l'aixecament carí, la qual cosa originà un sentiment d'hostilitat cap al clergat.⁴⁹ Durant els primers mesos de 1834 molts frares es van unir als carlins. En la regió de Castella i Lleó trobem com a inspiradors de les partides guerrilleres clergues com el cura Merino, fra Mauro, Hipólito Bonet, el rector de Bolera i el de *Don Jimeno*. Els franciscans d'Hornachos (Badajoz) es van pronunciar en favor del pretendent el gener de 1834 i en la col·legiata de Salamanca es van descobrir armes i municions destinades al rebels. Els rumors deien que els franciscans de Bilbao havien fabricat prop de dos milions de cartutxos per a l'Exèrcit carí o que rics monestirs havien donat diners a les tropes de Carles, com el de Sobrado de Galícia, el benedictí d'Oña en Burgos o el dels caputxins de Casares en la Serranía de Ronda.⁵⁰

Martínez de la Rosa estava convençut de la necessitat d'una reforma que impulsés la integració de l'Església al projecte liberal. Qüestió complexa perquè a la primavera de 1834 un gran nombre de frares i monges es van unir a l'aixecament carí. El govern es va adonar que monestirs i convents del País Basc, Navarra, Galícia, Toledo, Conca i Andalusia proporcionaven aliments, subministraments i

48. D. R. RINGROSE, *España 1700-1900: el mito del fracaso*. Madrid, 1996; J. CRUZ, *Los notables de Madrid. Las bases sociales de la revolución liberal española*. Madrid, 2000.

49. El cas del bisbe de Lleó Joaquín Abarca és paradigmàtic. Participà i va promoure una "asonada" amb els Voluntaris Realistes de Lleó el 14 i 15 de juny de 1833, que tenia com a objectiu la proclamació de Carles com a rei. Després el bisbe es va refugiar a Portugal i es convertí en un dels principals ideòlegs del carlisme i ocupà el càrrec de conseller d'Estat i d'Afers Estrangers. Cf. Antoni MOLINER, "Monarquía absoluta e Iglesia restaurada en el pensamiento del obispo carlista Joaquín Abarca", a *Iglesia, Sociedad y Estado en España, Francia e Italia* (ss. xviii al xx). Alacant, 1992, pp. 427-438.

50. W. J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1874*. Madrid, 1989, pp. 149-150.

allotjaments a les bandes carlines.⁵¹ Els problemes que va haver d'afrontar el govern foren principalment dos. El primer, els disturbis populars dirigits contra els convents i els frares que van succeir a Madrid durant els dies 17 i 18 de juliol, quan la ciutat patia els efectes d'una epidèmia de còlera i els rumors deien que eren els jesuïtes els culpables d'haver enverinat l'aigua de les fonts. Com a conseqüència d'aquests fets varen ser assassinats setanta-vuit religiosos de distints ordes (jesuïtes, franciscans, dominics i mercedaris). El segon problema, no menys greu, va ser la cèlebre conspiració organitzada per l'associació secreta la "Isabelina", dirigida per Avinareta, amb l'objectiu de modificar el règim polític de l'Estatut Reial, que es va frustrar el 14 i el 15 de juliol.

La impossibilitat de fer front amb èxit a la guerra carlina i l'encalçament que va patir el govern de Martínez de la Rosa al Parlament al juny de 1835, motivà la seva substitució pel comte de Toreno. Aquest any fou clau dins del procés de la Revolució liberal burgesa per la pressió dels radicals i de les classes populars. Des del mes de gener varen sorgir nombrosos problemes: pronunciament de Cardero a Madrid el dia 18, diversos incidents a Huelva i Màlaga el març, assassinats de frares a Saragossa i avalot a Múrcia contra el bisbe i l'intendent a l'abril, noves violències contra els religiosos a Saragossa, Casp, Reus i Barcelona al mes de juliol, i a l'agost l'incendi de la fàbrica de vapor dels Bonaplata i assassinat del capità general Bassa a Barcelona.

Els incendis dels convents de Reus estan relacionats amb la mort de milicians urbans a Arnes que va precipitar els esdeveniments i per l'ajuda que alguns religiosos prestaven als carlins.⁵² A Valls no es produïren assassinats perquè ho va impedir l'alcalde J. Teli i un destacament de mossos d'esquadra. A Vila-seca els atacs es dirigiren contra els immobles del Capítol catedral de Tarragona que foren saquejats el 6 d'agost. A Tarragona l'arquebisbe Echànové es va veure obligat a refugiar-se a la fragata anglesa *Tine* el dia 30 de juliol per salvar la vida. Des de Maó escrigué una carta al Papa Gregori XVI mostrant l'hostilitat que hi havia contra els eclesiàstics i la religió a Tarragona: "(...) pues la multitud de anarquistas y asesinos... se preparaban para acometer el amenazado degüello del arzobispo y enseguida el de los canónigos. Se ha prodigado al clero, sin exceptuar mi persona, insultos, burlas, amenazas y otros maltratamientos."⁵³ Molts religiosos tarragonins van abandonar els convents i es van refugiar a cases particulars o a les muntanyes. Així es van salvar els frares de Riudoms, els carmelites i agustins de la Selva, els franciscans d'Alcover i Escornalbou, els cartoixans de Scala Dei i els cistercencs de Poblet. Entre el 21 i el 23 de juliol van ser atacats els monestirs de Riudoms, Escornalbou, la Selva del Camp, Alcover, Scala Dei i Santes Creus; alguns d'aquests van ser

51. Pedro PÉREZ DE LA BLANCA SALES, *Martínez de la Rosa y sus tiempos*. Barcelona, 2005, p. 279.

52. Robert VALVERDÚ, *El suport de la milícia nacional a la Revolució burgesa a Reus (1793-1876)*. Associació d'Estudis Reusencs, 1989, p. 195, nota 44.

53. Vicente CÁRCEL ORTÍ, "Cartas del arzobispo Echánove de Tarragona", a *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLVII (10974), pp. 133-134.

incendiats com el convent de Riudoms el 23, el de Scala Dei el 30 i després del 15 d'agost el de Poblet.⁵⁴

Pel que fa als convents de Barcelona que van ser atacats i incendiats el 25 de juliol van morir setze frares, sense que l'exèrcit ni la milícia hi intervinguessin, ja que van deixar fer als agitadors. Qui eren els autors d'aquests atacs? Gaietà Barraquer insinua que van ser instigats pels liberals radicals, segurament Rivadeneyra, Abascal, Borrell, Xauradó, Madoz, Coll, Prat i Mata.⁵⁵ Després dels incendis de Barcelona van ser atacats i incendiats els convents dels caputxins de Sabadell, Mataró, Arenys de Mar i Vilafranca del Penedès, el dels jerònims de la Vall d'Hebron i el de Murtra, el dels carmelites descalços de Cardó, la cartoixa de Montalegre, els benedictins de Sant Cugat i de Santa Maria de Ripoll. En total van ser assassinats vint-i-dos frares i vuit capellans. Actuacions totes elles que tenen clarament un component anticlerical. Es tracta d'una acció punitiva premeditada i dirigida contra els convents considerats un obstacle per al progrés del país, que es va convertir en un programa pràctic d'exclaustració i el govern va confirmar després amb el decret de 25 de juliol i 11 d'octubre de 1835,⁵⁶ quan molts convents estaven abandonats per la guerra carlina.⁵⁷

Els aixecaments populars durant l'estiu de 1835 es van generalitzar per tota la nació. Juntament amb les reclamacions de tipus econòmic (contra els drets de portes, augment dels preus, problemes d'aprovisionament a les ciutats), les protestes amaguen també l'oposició a un govern que, sobretot, no feia front amb eficàcia a la guerra carlina. Davant d'aquesta acumulació de problemes, els liberals progressistes més radicals varen aprofitar l'estratègia del moviment de les Juntes per dominar la situació i possibilitar així l'accés al govern de Mendizábal el 14 de setembre, el polític que creien que aconseguiria el triomf definitiu de la seva causa.⁵⁸

54. Gaietà BARRAQUER i ROVIRALTA, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*. Vol. 2, Barcelona, Imp. de F. J. Altés, 1915, pp. 224, 226, 228, 231, 260, 312 i 317; i Manuel REVUELTA, *La exclaustración (1833-1840)*. BAC, Madrid, 1976, p. 287. Durant la resta de l'estiu de 1835 van sofrir atacs els convents i monestirs de Sant Hilari de Cardó, Vila-seca, Tarragona, Tamarit, Sant Jaume dels Domenys, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Sant Magí de Brufaganya, Santa Coloma de Queralt, Pulgcerdà, Jorba, Plera, Martorell, Calella, Granollers, Mataró, Calaf, Manresa, Sant Benet del Bages, Vic, Amer, Sant Pere de Rodes, Besalú, Ja Garriga, Sant Celoni, Sant Feliu de Guíxols, Pineda de Mar, Calella, Arenys de Mar, Barcelona, Sabadell, Terrassa, Sant Cugat, Montserrat; i durant la tardor i l'hivern els de la Granja d'Escarp, Lleida, Agramunt, les Borges Blanques, Bellpuig de les Avellanes, Guissona, Tremp, Solsona i Cislareny. Cfr. Fernando GARCÍA DE CORTÁZAR, *Atlas de Historia de España*, Barcelona, 2005, p. 410.

55. Gaietà BARRAQUER i ROVIRALTA, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, *op. cit.*, cap. IX, pp. 473-487.

56. *Consideraciones sobre el Estado actual de España: Eco de la opinión y consejos a nuestros gobernantes en la crisis presente*. Barcelona, 1835, p. 34. Sobre la qüestió de l'anticlericalisme remeto al meu estudi "El anticlericalismo popular durante el bienio 1834-1835", a *Hispania Sacra*, 100 (1997), pp. 497-541; ídem. "Anticlericalismo y Revolución liberal (1833-1874)", a *El anticlericalismo español contemporáneo*. Madrid, 1998, pp. 69-126.

57. Josep FONTANA, *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida, 2000, p. 163.

58. Antoni MOLINER, *Revolución burguesa y movimiento juntero en España (1808-1868)*. Lleida, 1997, pp. 131-176.

L'inicial nucli minoritari d'eclesiàstics proclius a la causa carlina el 1833 es va incrementar més a mesura que les reformes liberals es van radicalitzar. L'actitud de Roma va influir molt; malgrat la neutralitat oficial, era clara la seva simpatia pel bàndol carlista, que defensava una concepció més procliu als seus interessos i privilegis.⁵⁹ Els liberals mostraren per la seva banda una creixent hostilitat cap a tots aquells sectors de l'Església que s'oposaven de manera oberta al seu programa polític de reforma del clergat.

Els decrets de Martínez de la Rosa de març i abril de 1834 intentaven donar una resposta a aquesta problemàtica: prohibició de provisió de prebendes eclesiàstiques, supressió de les comunitats desafectes, prohibició d'admetre novicis i la seva obligació d'entrar a quintes i creació de la Junta Eclesiàstica per a la reforma del clergat regular i secular, màxima expressió de l'actitud regalista d'aquest ministeri. Manuel Revuelta ha estudiat més de dos-cents expedients que foren dirigits al ministre de Gràcia i Justícia amb acusacions de carlisme contra els religiosos. Les delacions provenien moltes vegades dels frares liberals que vivien a les mateixes comunitats. De la lectura dels despatxos del nunci Tiberi a Espanya es dedueix les intrigues i ambicions de molts frares i els problemes que els crearen molts ordes religiosos, però també és cert que els liberals actuaren amb excessiu rigor amb els suposats frares carlins en basar-se en acusacions sense fonament⁶⁰.

La distribució dels convents era molt desigual per tot el país i la seva situació econòmica en declivi, però no tant catastròfica com alguns religiosos pensaven. Josep Fontana ha assenyalat el procés de decadència i ruïna econòmica monàstica d'alguns convents catalans durant la primera restauració de Ferran VII, declivi que Manuel Revuelta fa extensible durant la "dècada ominosa" a la major part dels convents de tot Espanya.⁶¹ És lògic que la regressió econòmica posterior a la guerra del Francès i que la davallada de preus agrícoles a partir de 1817 afectés també l'economia monàstica. Les dificultats econòmiques foren més grans als convents andalusos, a causa principalment de la major concentració de religiosos que tenien.

Durant el govern del comte de Toreno es van accentuar les mesures eclesiàstiques, la supressió dels jesuïtes i la dels convents que tinguessin menys de dotze religiosos, que eren en total 892, però la realitat és que es van tancar molts més i no precisament els que eren més rics.⁶² La insatisfacció de les reformes i la mateixa ineficàcia de l'exèrcit en la lluita contra els carlins va provocar el moviment revolucionari de les Juntes durant l'estiu de 1835 que contemplaven en els seus programes la qüestió de la desamortització.

59. VICENTE CÁRCCEL ORTÍ, "El liberalismo en el poder (1833-1868)", a *Historia de la Iglesia en España*. Vol. V, *La Iglesia en la España contemporánea (1808-1979)*, dirigida per R. García Villoslada, BAE, Madrid, 1979. p. 185.

60. MANUEL REVUELTA, *La exclaustación (1833-1840)*. BAC, Madrid, 1996, pp. 133-157.

61. JOSEP FONTANA, *La quiebra de la monarquía absoluta (1814-1820)*. Barcelona, 1971, pp. 162-167; MANUEL REVUELTA, *La exclaustación (1833-1840)*, p. 59.

62. MANUEL REVUELTA, *La exclaustación (1833-1840)*, *op. cit.*, pp. 330-334.

Un cop va arribar al poder Mendizábal el mes de setembre de 1835 va accelerar el procés mitjançant la publicació de diversos decrets. El d'11 octubre de 1835 contempla l'extinció dels ordes regulars i la supressió de tots els monestirs per considerar-los desproporcionats als mitjans actuals de la nació i pels greus perjudicis que provocava l'amortització al país, així com la conveniència de posar en circulació les finques per augmentar els recursos de l'Estat i obrir noves fonts de riquesa. Les úniques excepcions eren els monestirs del Escorial, Poblet, Montserrat, San Juan de la Peña, San Benito de Valladolid, el Paular i San Basilio de Sevilla. En algunes províncies la supressió de convents es va fer per iniciativa de les autoritats subalternes estimulades pel govern. El decret de 19 de febrer de 1836 és el nucli central de les disposicions desamortitzadores. S'ordena la venda de tots els béns de comunitats i corporacions religioses extingides i les que havien estat declarades nacionals o les que ho fossin d'ara endavant. Una instrucció de l'1 de març d'aquest mateix any donava les normes d'aplicació. Els objectius que pretenia aconseguir Mendizábal eren clars: recaptar fons per finançar la guerra i sanejar la Hisenda, vivificar una riquesa que es considerava morta i assolir adeptes per sostenir el tron de la reina regent.⁶³

Finalment, mitjançant el decret de 8 de març d'aquest mateix any, presentat pel ministre de Gràcia i Justícia, Álvaro Gómez Becerra, se suprimien tots els monestirs, convents, col·legis i altres cases de comunitat, incloses les del clergat regular i les dels ordes militars. La seva justificació ens descobreix la quinta essència del pensament exclaustador:

*"La fuerza de la civilización no es menos irresistible que la del tiempo; ambas crean y destruyen necesidades. (...) Pero también sería forzoso sobreponerse al espíritu del siglo, resistir a las tendencias de las demandas sociales, oponerse a los adelantos de las ciencias y las artes, ensordecer a las exigencias de la riqueza pública y sacar provecho de los ejemplos de tantas naciones sabias, si no se conviniere en que pasaron ya, para no volver nunca, las circunstancias que hicieron inútil la existencia de los regulares."*⁶⁴

Segons l'estadística elaborada per la Reial Junta Eclesiàstica el nombre de religiosos que hi havia el 1835 ascendia a 30.906, enfront als 46.568 del 1808 i els 33.546 del 1820. En 1837 els exclaustrats eren 23.935, uns 7.000 dels quals varen trobar col·locació en càrrecs diocesans o parroquials. El govern va permetre a alguns religiosos seguir estudis civils i la validació dels cursos que tenien

63. El tema de les desamortitzacions ha donat lloc a una bibliografia molt àmplia. Entre les obres més importants destaquen les de Germán RUEDA, *La desamortización de Mendizábal y Espartero en España*. Madrid, 1986, i el número 9 de la revista *Ayer* coordinat pel mateix autor (*La desamortización en la Península Ibérica*). El millor estudi és el de Pascual MARTELES, *La desamortización de Mendizábal en la provincia de Zaragoza, 1835- 1851*, tesi de doctorat inèdita, UAB, 1990. Sobre les fonts i la metodologia cal veure també el treball de Pascual MARTELES i Encarna MORENO, "La desamortización. Fuentes para su estudio y metodología de trabajo", a *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, 3 (1988), pp. 379-460 (Saragossa, ICE).

64. Manuel REVUELTA, *La exclaustación (1833-1840)*, op. cit., p. 389.

aprovats als seus col·legis. Però la gran majoria d'ells van subsistir gràcies als ajuts estatals, que eren 37.911.455 rals anuals.⁶⁵

Amb relació als ordes femenins se suprimien totalment els beateris no dedicats a l'hospitalitat o l'ensenyament primari i els convents amb menys de vint religioses, i es prohibia l'existència en una mateixa població de més d'un convent del mateix orde. També es facultava els governadors civils de cada província per concedir l'exclaustració als religiosos d'ambdós sexes que ho sol·licitessin.

Per l'execució del decret de 8 de març citat es van constituir les Juntes diocesanes respectives. A Catalunya la de Barcelona es va formar el 29 del mateix mes, l'11 d'abril la de Lleida, el 20 la de Tortosa i la resta de diòcesis catalanes posteriorment. El nombre total d'exclaustrats a Catalunya era de 1.099, incloent els jesuïtes.

Mendizàbal, aquell comerciant gadità famós que es va exiliar a Londres el 1823 on va fer grans negocis financers, ha passat a la història com el responsable principal de la desamortització i ha estat titllat sense cap justificació d'anticatòlic, com diuen aquests versos: "*Mendizábal... ese hereje,/ el que a los frailes echó,/ el que cerró las ermitas/ y mató de hambre a los curas;/ el hombre que dejó a oscuras/ a las ánimas benditas*".⁶⁶ En tot cas, com la major part dels liberals, era anticlerical, però no anticatòlic; mai va concebre una alternativa política a la societat catòlica espanyola.⁶⁷ Cal recordar que el 1869 es va aixecar una estàtua en el seu honor a la plaça del Progrés de Madrid (avui Tirso de Molina), obra de José Gragera, i acabada la guerra civil el 1939 es va fer desaparèixer i es va fondre per arreglar altres escultures de la capital. Per al règim franquista Mendizàbal encara era la bèstia negra de l'anticlericalisme espanyol.⁶⁸

Durant el breu període de govern d'Istúriz, que gairebé va durar tres mesos de maig a juny de 1836, la legislació eclesiàstica es va limitar a mesures de caire administratiu com el pagament de les pensions als exclaustrats. El seu successor Calatrava va intentar reprimir la resistència del clergat i dels bisbes a aquestes mesures, i va controlar el moviment dels bisbes i capellans. Mendizàbal, que ocupava la cartera d'Hisenda del govern Calatrava, va impulsar de nou la desamortització amb la famosa llei de 29 de juliol de 1837 que extingia tots els convents, monestirs, col·legis, congregacions i la resta de cases de religiosos d'ambdós sexes de tot Espanya, illes i possessions a l'Àfrica. Però, de fet, a les monges se'ls va obligar a traslladar-se d'uns convents a uns altres. Tot i que no hi ha estadístiques precises el nombre de convents reunits de monges es pot calcular entre 150 i 200. Amb

65. Informació enviada per l'ambaixador francès Von de Bois le Comte a Thiers. Madrid, 9 de setembre de 1836. *Mémoires et Documents*. Espagne, vol. 532. Archives du Ministère des Affaires Étrangères, París. També les dades es poden consultar a Manuel REVUELTA, *La exclaustración, op. cit.*, pp. 14-17 i V. CÁRCEL ORTÍ, "El liberalismo en el poder (1833-1868)", a *Historia de la Iglesia en España, op. cit.*, pp. 139-143.

66. Fernando GARCÍA DE CORTÁZAR, *Biografía de España*. Barcelona, 2003, p. 297.

67. Peter JANKE, *Mendizábal y la instauración de la monarquía constitucional en España (1790-1853)*. Madrid, 1974, p. 232.

68. FRANCISCO MARTÍ GILBERT, *La desamortización española*. Madrid, 2003, p. 42.

la mateixa data de 29 de juliol també es va suprimir la contribució dels delmes i les primícies, mesura que va ser aplaçada en la seva aplicació fins al moment que es va tenir els mitjans per atendre el culte i el clergat.

La política dels liberals havia aconseguit els seus objectius: la dissolució del poder econòmic de l'Església mitjançant la política de les desamortitzacions i la limitació de les classes clericals per l'exclaustració, la supressió dels beneficis i el control de les ordenacions. La reforma liberal pretenia en el fons convertir l'Església en un dòcil instrument de la màquina estatal seguint els mateixos principis de la política regalista en la qual s'havia inspirat. La religió interessava en la mesura que era aprofitable per construir una societat filantròpica, més igualitària i civilitzada.⁶⁹ Els liberals atorgaven una considerable importància al paper de l'Església i de la religió en la societat, però certament l'investida secularitzadora era una amenaça per al món rural. Els pagesos van veure en les desamortitzacions i exclaustracions, en la crema dels convents i en els assassinats de religiosos una greu ofensa a la seva cultura religiosa popular.⁷⁰

L'Església espanyola va trontollar en les seves estructures en veure's empoïbrida i minvada dels seus efectius, en molts casos fins i tot els seus tresors artístics i biblioteques van ser destruïts, venuts i perduts per sempre. En agost de 1835, després de l'expulsió dels jesuïtes, el nunci Luigi Amat va renunciar al seu càrrec a instàncies del Papa Gregori XVI perquè no havia estat reconegut pel govern de forma oficial,⁷¹ i el febrer de 1836 es van trencar les relacions del govern amb el Vaticà. A partir de 1837 l'Església va buscar la seva supervivència sota la protecció de Roma. Els problemes es van agreujar encara més quan l'1 d'octubre de 1839 es va publicar una carta col·lectiva signada per vint-i-cinc bisbes dirigida al Papa Gregori XVI, en la qual es presentava l'Església espanyola perseguida pels governs liberals des de 1834. Solament sis bisbes eren addictes al govern liberal: Torres Amat d'Astorga, Martínez de San Martín de Barcelona, Bonel de Còrdova, Ramo de Huelva, Varela de Salamanca i González Abarca de Santander.

L'arribada al poder d'Espartero el 1840, secundat pels progressistes, va significar de nou la continuació de la política liberal respecte als temes eclesiàstics, que s'havia vist obstaculitzada pels moderats durant els anys 1838 i 1839. El seu projecte de 1841 de crear una mena d'Església nacional segons el model anglicà va xocar amb l'oposició total del clergat. La llei de 14 d'agost de dotació del culte i del clergat va garantir-ne el manteniment. S'establí que les despeses se sufraguessin amb els drets d'estola i d'altar i es calculava una contribució de culte i clergat entorn a uns 100 milions de rals. Amb l'aprovació de la llei de 2 de novembre de 1841 continuava el procés de la desamortització dels béns del

69. Manuel REVUELTA, "Religión y formas de religiosidad", a *Historia de España* de Menéndez Pidal. Tom XXXV (*La época del Romanticismo*). Madrid, 1988 pp. 234-235.

70. I. TERRADES, "Una aproximació al món cultural carlí", a Josep Maria SOLÉ i SABATÉ (dir.), *Aspectes socials del carlisme*. Barcelona, 1997, p. 11.

71. Vicente CÁRCCEL ORTÍ, *Política eclesial de los gobiernos liberales españoles (1830-1849)*. Pamplona, 1975, p. 285.

clergat regular i contemplava també els del clergat secular, per tal de resoldre les necessitats derivades del pagament del deute.

Aquestes mesures van tenir escassa vigència perquè en arribar els moderats al poder el 1844 les van desautoritzar. En tot cas, entre 1836 i 1845 s'havien venut un 83% de les propietats de les comunitats religioses i un 40% de les del clergat secular. Josep Fontana ha calculat que en el període entre 1821 i 1851 les vendes van ascendir a uns 4.500 milions de rals, repartits entre 3.100 milions per les finques del clergat regular, uns 800 de finques del secular i uns 600 de censos i fors.⁷²

A la fi, aquesta política liberal respecte a l'Església va servir per purificar-la de totes les adherències que no eren evangèliques i la va obligar a transformar-se des de dins. Un sector de l'Església es va adonar que la seva supervivència ja no podia raure en la defensa de la monarquia absoluta sinó que calia acomodar-se a la nova realitat. Aquest moviment el va inspirar, entre altres, el jove capellà i filòsof català Jaume Balmes que va buscar solucions que passaven per acceptar algunes transaccions amb el liberalisme. Si les formes polítiques són totes contingents, es va adonar que el catolicisme podia trobar un espai millor dins d'un règim liberal que en els governs absolutistes.⁷³ Catalunya es va convertir en aquestes dècades centrals del segle XIX en el laboratori per excel·lència de les noves modalitats de propaganda i d'organitzacions catòliques a escala espanyola i fou segons Josep Maria Fradera el seminari d'Espanya.⁷⁴

Quan els governs moderats van arribar al poder el 1844 van intentar de totes les formes possibles el seu acostament a l'Església. El govern de Narváez va aturar la política desamortitzadora, restablí el Tribunal de la Rota a Madrid i intentà arribar a acords amb la Santa Seu. Tot i que el conveni que havia previst amb l'Església el 1845 no va fructificar, el Concordat —elaborat entre Brunelli i Bertrán de Lis— se signaria durant el ministeri de Juan Bravo Murillo el 1851, que va establir un nou marc legal que va permetre a l'Església una recuperació en tots els camps, fins i tot l'educatiu.

Aquest Concordat regularitzava definitivament la situació de l'Església al si de l'Estat liberal. L'Església reconeixia el fet de la desamortització i encara que no la legitimava es comprometia a no qüestionar les propietats comprades pels particulars. L'Estat reconeixia a l'Església la capacitat d'adquirir béns i podia rebre les seves contribucions en la forma més convenient, i assumia l'obligació del pressupost de culte i clergat.

Però aquest Concordat no significava una pau definitiva, la nova llei de desamortització general de Madoz (1 de maig de 1855) va afectar també l'Església

72. Josep FONTANA, *La época del liberalismo. A Historia de España*. Vol. 6, Crítica, Marcial Pons, Barcelona, 2007, p. 182.

73. Josep M. FRADERA, *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica*. Vic, 1996, p. 108.

74. Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*. Barcelona, 1992, p. 245.

i va provocar una reacció clerical i nous enfrontaments amb Roma. Narvèez la va suspendre l'octubre de 1856 i es va restablir el mateix mes de 1858.

No hi ha dubte que a mitjan segle XIX ja s'havia produït un procés de des-cristianització creixent, sobretot a les grans ciutats i a les zones agràries latifundistes del sud, com a conseqüència de la pèrdua d'influència de l'Església entre les classes populars. L'Església, que havia combatut el liberalisme durant la minoria d'edat d'Isabel II en la dècada dels trenta i quaranta, es va convertir després en els darrers anys del seu regnat en el seu suport més decisiu. De manera que quan esclatà la Revolució de la "gloriosa" el 1868 es va produir una altra onada d'anticlericalisme a tot el país.